

УДК 340.12

Л.А. КОШМАН, Львівський державний університет внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Ключові слова: екологічна політика, екологічні права, права людини, забезпечення довкілля

Соціальні права покликані забезпечувати людині достатній життєвий рівень, зважаючи на екологічні характеристики; право на працю в екологічно безпечних умовах, право на екологічну освіту тощо. Проте спеціальних сучасних досліджень щодо функціонування права людини і громадянина на безпечне для життя та здоров'я довкілля ще дуже мало, і саме означене право є, на нашу думку, навіть первинним щодо права на життя. Це зумовлено тим, що останнє виникає з моменту народження. Але воно може і не наступити, якщо майбутні потенційні батьки опиняться в небезпечному навколишньому середовищі. Вчені зазначають, що права людини слід класифікувати насамперед за змістом (характером) людських потреб, що цими правами забезпечуються.

Своє розуміння різноманітних проблем у сфері екологічних прав людини, філософського осмислення деструктивних впливів людини на культуру і природу виклали у власних працях В. Андрейцев, В. Бакуменко, Т. Гардашук, А. Гетьман, М. Єрофеева, І. Каракаш, В. Костицький, Н. Красилич, С. Кравченко, О. Лазор, М. Малишко, В. Погорілко, О. Погрібний, Ю. Шемшученко та інші. Праці названих дослідників дозволяють розуміти екологічні права людини через призму філософсько-правового виміру.

Мета статті полягає у дослідженні філософського розуміння екологічних прав у контексті еволюції уявлень про права людини.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля відноситься до соціальних прав, зазначаючи, що це право є необхідною умо-

вою права людини на здоров'я, на життя, і є одним із найважливіших чинників існування людства.

Вперше в історії правової науки питання про визнання права на сприятливе навколишнє природне середовище поставив О.С. Колбасов у монографії «Екологія: політика – право» у 1976 р., де зауважував, що у Радянському Союзі є широкий комплекс конституційних положень, які визначають і захищають права громадян на сприятливий стан навколишнього природного середовища [1, с.26]. Існування вказаного права, на його думку, було опосередковано відображено в статтях 4, 6, 11 Конституції СРСР 1936 р., в яких визначалися основи державної власності на природні об'єкти, і в ст.135, яка закріплювала обов'язок громадян берегти та охороняти природні об'єкти.

Так, В. Костицький в роботі «Конституційне регулювання охорони довкілля: український і світовий досвід» конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля називає правом екологічної безпеки [2, с.49]. В. Андрейцев у статті «Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення» також зазначене право відноситься до категорії «права громадян на екологічну безпеку» [3, с.5]. Хоча при цьому зазначає, що можна і треба дискутувати з приводу тотожності зазначених категорій. Такої ж точки зору дотримується і О. Хіміч у публікації «Взаємозв'язок екологічної безпеки із законністю» [4, с.66]. Російський вчений С. Дзейтов ототожнює право на екологічну безпеку з правом на сприятливе навколишнє середовище [5, с.3].

Аналогічної думки дотримується і Н. Кобецька [6, с.6]. Д. Воеводін у монографії «Юридичний статус особистості в Росії» [7, с.214] право на сприятливе навколишнє середовище також відніс до групи прав і свобод у соціальній галузі. На його думку, це має своє обґрунтування, тому що формування соціальної держави торкається і сфери взаємодії суспільства і природи. Н. Болотіна [8, с.37] в роботі «Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять» зазначає, що поняттям соціального захисту

охоплюються, крім права на соціальне забезпечення, й інші соціальні права, зокрема право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Однак, згідно з природно-правовою теорією, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля відносять до природних прав людини. Своєю чергою, Ж. Пустовіт, порівнюючи основні соціальні права з іншими видами конституційних прав, пише, що за походженням соціальні права не є природними, вони надаються державою [9, с.37].

П. Рабінович, М. Хавронюк відзначають, що всі права людини є соціальними у тому значенні, що вони обумовлені соціумом, суспільством як за змістом, так і за засобами їх здійснення [10, с.5–10]. З огляду на це «несоціальних» прав людини (особи) взагалі існувати не може. Соціальні права знаходяться в безпосередній залежності від ступеня економічного розвитку держави, спроможності покращити життя громадян, забезпечити їм гідний рівень, задовольнити матеріальні та духовні потреби членів суспільства. Безпечне довкілля є необхідною умовою розвитку живого організму, життя взагалі. Не має значення, визнає це право держава чи ні. Людина володіє ним в силу своєї появи на світ. За цією класифікацією право на безпечне для життя і здоров'я довкілля П. Рабінович та М. Хавронюк відносять до фізичних (життєвих) прав людини і громадянина як можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб.

Російські правники О. Колбасов, С. Боголюбов [11, с.6] досліджуване право відносять до групи прав людини, яка включає право на життя, фізичну недоторканність тощо, при цьому називаючи групу особистими правами.

На нашу думку, право на безпечне довкілля більшою або меншою мірою проявляється в кожному з названих видів прав. Особисті права визначають захищеність людини та її здоров'я від негативного впливу навколишнього середовища.

Також екологічна складова проявляється у політичних, культурних правах. Так, політичні права виражають можливість індивіда здійснювати державну владу (наприклад, шляхом проведення референдуму з питань

охорони довкілля); встановлення контролю за владою (шляхом судових оскаржень рішень і дій державних органів, посадових осіб, які порушують зазначене право). Культурні права дозволяють забезпечувати зростання екологічної культури людини.

Як впливає з наведеного вище, існує тісний взаємозв'язок різних груп загальнолюдських прав із правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Тобто, наявність екологічної складової в кожному з названих видів права свідчить про особливий характер зазначеного права. Розмаїття підходів щодо назви права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та віднесення до тієї чи іншої групи прав людини і громадянина негативно впливає на розкриття змісту аналізованого права, робить неможливим розроблення повноцінного механізму його реалізації.

На нашу думку, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля повинно бути визнано особливим правом. Воно не належить ані до особистих, ані до соціальних прав.

У чому ж полягає особливість зазначеного права? Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до тих прав і свобод, сукупність яких дозволяє говорити про становище особи у суспільстві. Цінність права жити в безпечному середовищі можна порівняти з цінністю права на працю, охорону здоров'я тощо. Більше того, оскільки зараз відстану довкілля все більшою мірою залежить здоров'я людини, успішна реалізація цього права створить необхідні умови для здійснення усіх інших прав людини та громадянина. Відповідно, забруднення довкілля може розглядатися як опосередковане порушення всіх інших прав людини, тобто право на безпечне довкілля належить до основних суб'єктивних прав людини і громадянина та задовольняє потреби, пов'язані з життям та здоров'ям людини. Його можна віднести до екологічних прав як окремого інституту [12, с.31–34].

Подібна думка була висловлена і в дисертаційному дослідженні С. Грицкевича, в якому автор зазначив, що правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля доцільно вважати «закріплену нормами Конституції якісно

нову, самостійну групу можливостей, спрямовану на задоволення екологічних потреб та інтересів.

Виходячи з цього, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля є одним з елементів системи конституційних екологічних прав людини й громадянина [13, с.89]. Без права на безпечне для життя і здоров'я довкілля неможливо наповнити реальним змістом такі загальнообов'язкові права, як:

- 1) право кожного на життя;
- 2) право на належні, безпечні й здорові умови праці;
- 3) право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування;
- 4) право користуватися природними об'єктами права власності народу України тощо.

Але зазначене право не поглинається ними, бо має свою сферу застосування, свої засоби забезпечення.

Вищевикладені положення дозволяють стверджувати, що право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля претендує на віднесення його до самостійної групи основних прав – екологічних прав у загальній системі прав і свобод людини і громадянина в Україні. Відтак було би доцільно ст.50 Конституції України викласти у такій редакції: «Кожен має право на екологічно безпечне для життя і здоров'я довкілля...».

Екологічні права й обов'язки громадян України становлять систему юридично закріплених за громадянами прав та обов'язків у екологічній сфері.

Стаття 50 Конституції України проголошує: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на їх поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена».

Правовою основою екологічних прав та обов'язків громадян є припис Конституції України, в якому закріплено, що комплекс таких прав передбачено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (статті 9–12). Відповідно до цього Закону

громадяни України мають право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право об'єднання в громадські природоохоронні формування, одержання у встановленому порядку повної і достовірної екологічної інформації тощо.

Сутність екологічних прав громадян полягає в юридичній можливості, спрямованій на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища й забезпечення екологічної безпеки.

Ці права характеризуються певними особливостями: вони становлять комплексну правову категорію; формування системи цих прав знаходиться на етапі становлення й розвитку, причому її підгрунття – це докорінні, загальнолюдські і природні права людини. Обумовленість екологічних прав, які характеризуються належністю до конституційних прав людини, визначається її соціальною цінністю.

Екологічні права громадян поділяються на ті, що реалізуються переважно на галузевому рівні, і ті, що реалізуються на міжгалузевому рівні. У першому випадку йдеться про право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, участь у проведенні громадської екологічної експертизи, на здійснення загального й спеціального використання природних ресурсів, одержання повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища і його вплив на здоров'я людей тощо. До другого різновиду екологічних прав належить право на отримання екологічної освіти, на об'єднання в громадські природоохоронні формування, подання до суду позовів про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю громадян, їхньому майну в результаті негативного впливу на довкілля.

Реалізація екологічних прав громадян забезпечена юридичними гарантіями, що становлять систему юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав у сфері екологічної безпеки, раціонального природокористування й охорони навколишнього природного середовища.

Чинним законодавством визначено, що узагальнена комплексна інформація про екологічну, радіаційну ситуацію і стан захворюваності населення повинна оприлюднюватися

на території України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів, МОЗ України через Укрінформ двічі на рік: за перше півріччя – до 15 вересня, за весь рік – до першого квітня наступного року.

Екологічні права громадян охороняються законом. Порушені права підлягають відновленню. Поновлення в правах здійснюється місцевими радами згідно з їх компетенцією, а також судами. Форми захисту екологічних прав громадян різноманітні і застосовуються залежно від конкретних обставин.

Поряд із правами Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14] покладає на громадян і певні обов'язки. Так, громадяни зобов'язані берегти, охороняти й раціонально використовувати природні багатства; не порушувати екологічних прав інших суб'єктів; компенсувати завдані ними збитки тощо.

Серед обов'язків громадян у сфері екології розрізняються і спеціальні екологічні обов'язки, передбачені цим Законом, системою екологічного законодавства, обумовлені правом природокористування, власності на природні ресурси, а також ті, що впливають із реалізації громадянами екологічно небезпечної діяльності.

Останні, своєю чергою, можуть поділятися на обов'язки майнового і немайнового характеру. Майновими обов'язками є, наприклад, внесення плати за забруднення довкілля і понадлімітне використання природних ресурсів, ефективне використання природних ресурсів, здійснення комплексу заходів щодо відтворення природних ресурсів та ін. До немайнових належать: дотримання висновків державної екологічної експертизи, передача екологічно небезпечних об'єктів на екологічну експертизу тощо.

Чітке визначення зазначеного права сприятиме зміцненню статусу особи, посиленню механізму гарантій та реалізації. Право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля як інтегрована правова категорія, що синтезує в своїй основі ряд галузевих прав, – це абсолютне, загальнолюдське, природне право, невід'ємне від інших прав.

На нашу думку, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля – це визнана і гарантована Конституцією, законами України і забезпечена державою можливість людини і громадянина користуватися сприятливим для проживання середовищем як природною сферою проживання, придатною для життя; набувати і захищати його в порядку, межах, формах і способами, передбаченими законодавством для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів.

Україна, як і багато інших європейських країн, взяла зобов'язання щодо створення юридичних, соціальних, економічних гарантій забезпечення права людини на сприятливе навколишнє середовище відповідно до міжнародних стандартів.

Щоправда, термінологія законодавства України не завжди відповідає правилам юридичної техніки, оскільки навіть у двох зазначених Законах України «навколишнє середовище» визначено як «навколишнє природне середовище» та «довкілля».

Крім того, гарантуючи громадянам право на сприятливе навколишнє середовище, держава має передбачити чітку структуру його реалізації. В цьому контексті можна погодитися з видатним юристом, академіком Ю.С. Шемшученком, який стверджував, що нині є актуальним прийняття нового екологічного закону – Екологічного кодексу, в якому було би систематизовано все екологічне законодавство України, враховуючи рекомендації Екологічного кодексу для Європи [15, с.17–19].

ЛІТЕРАТУРА

1. Колбасов О. С. Экология: политика – право. Правовая охрана природы в СССР / О. С. Колбасов. – М. : Наука, 1976. – 230 с.
2. Костицький В. В. Конституційне регулювання охорони довкілля: український та світовий досвід / В. В. Костицький // Право України. – 2003. – № 10. – С. 49–55.
3. Андрейцев В. І. Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення / В. І. Андрейцев // Вісник Київськ. ун-ту. Юридичні науки. – 2001. – Вип. 41. – С. 5–9.

4. Хіміч О. Взаємозв'язок екологічної безпеки із законністю: окремі аспекти / О. Хіміч // Право України. – 2003. – № 11. – С. 66–70.

5. Дзейтов С. А. Государство и экологическая безопасность : автореф. дис.на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / С. А. Дзейтов. – СПб., 1994. – 22 с.

6. Кобецька Н. Р. Екологічні права громадян України : автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / Н. Р. Кобецька. – К., 1998. – 16 с.

7. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособие / Л. Д. Воеводин ; отв. ред. Н. А. Богданова. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 300 с.

8. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 35–37.

9. Пустовіт Ж. М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 /

Ж. М. Пустовіт. – Київ, 2002. – 189 с.

10. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2004. – 464 с.

11. Колбасов О. С. Закон об охране природы в СССР. Каким ему быть? Мнение и предложения ученых / О. С. Колбасов, С. А. Боголюбов. – М. : Юрид. лит. , 1991. – 64 с.

12. Орлов М. Правове забезпечення реалізації екологічних інтересів – основа належної охорони довкілля і розвитку економіки України / М. Орлов // Право України. – 2001. – № 1. – С. 31–34.

13. Грицкевич С. Г. Конституційні екологічні права людини і громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.02 / С. Г. Грицкевич. – Київ, 2002. – 214 с.

14. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища середовища» : від 25.06.1991 р., № 1264–XII // ВВР України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

15. Шемшученко Ю. Нам слід боротися з причинами екологічних проблем, а не з їх наслідками / Ю. Шемшученко // Український юрист. – 2003. – № 8. – С. 17–19.

Кошман Л. А. Філософське розуміння екологічних прав у контексті еволюції уявлень про права людини / Л. А. Кошман // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 218–222 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_39.pdf

Поставлені та розглянуті питання щодо філософсько-правового розуміння екологічних прав людини. Охарактеризовано види екологічних прав людини. Детально розглянуто право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та право на сприятливе навколишнє середовище. Проаналізовано сучасні проблеми розвитку та захисту цих прав.

Кошман Л.А. Философское понимание экологических прав в контексте эволюции представлений о правах человека

Поставлены и рассмотрены вопросы философско-правового понимания экологических прав человека. Охарактеризованы виды экологических прав человека. Подробно рассмотрены право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду и право на благоприятную окружающую среду. Проанализированы современные проблемы развития и защиты этих прав.

Koshman L.A. Philosophical Understanding of Environmental Rights in the Context of the Evolution of Ideas about Human Rights

The article introduces and deals with the problems of philosophical and legal understanding of environmental rights. It gives the description of types of environmental rights. It describes in detail the right to a safe and healthy environment. The author of the article has analyzed current problems of the development and protection of these rights.